

כל ישראלי המבקר באירופה נפעם בדרך-כלל מן הקיום הרצוף של אתריה ההיסטוריים במשך מאות שנים: המנוזר ובו חיים על-פי אותה רגולה מאז המאה האחת-עשרה, הספרייה המשרתת קוראים מאז המאה החמש-עשרה, הגן הבוטני שתוכנן כבר בתקופת הרנסנס וכיוצא באלה. אנחנו, לעומת זאת, חיים ביישובים ובניינים חדשים, שההיסטוריה שלהם היא על-פירוב לא יותר מכמה עשרות שנים, ובצדם שרידים ארכאולוגיים, שחלקם בני אלפי שנים. רוב רובם של הכפרים והעיירות שהתקיימו כאן דורי דורות נמחקו ואינם, ורק בערים העתיקות – ירושלים, עכו, יפו, רמלה – שרדו אתרים בודדים את התהפוכות ההיסטוריות והוסיפו לשרת ברצף את המטרה שלמענה הוקמו. אכן "אלטנוילנד" – ארץ חדשה, ששורשיה העתיקים נחבאים בתלים ובחפירות. אך הנה הזמן עושה את שלו, וגם הצעיר מזדקן: התנועה הציונית כבר בת למעלה ממאה ועשרים שנה, וגם "העיר העברית הראשונה" מציינת מאה שנים להיווסדה (בצדה של יפו, כמובן, שגילה קרוב לארבעת אלפים שנה).

תולדותיה של העיר תל-אביב, מאז הגרלת המגרשים לשכונה "אחוזה בית" (11 באפריל, 1909) ועד ימים אלה ממש (אפריל 2009), נפרשות בגיליון זה כמו בסרט צילום המראה בשניות ספורות תהליך שארך במציאות ימים אחדים – כניצן שנפתח לנגד עינינו לפרח בשיא תפארתו. מקומץ תושבים ורחוב אחד צמחה השכונה המיניאטורית בתוך מאה שנים לעיר בת ארבע-מאות אלף נפש בקירוב, כך ומטרופולין לכל דבר. אך האמנם אפשר לספר את סיפורה של עיר כלשהי כהליך טבעי ופשוט של צמיחה והתפתחות מן השלב העוברי ועד לבגרות רבת-און? הרי עיר, כל עיר, פנים רבות לה, רבדים וממדים מגוונים, ובניגוד לדעתם של אחדים מחוקרי ההיסטוריה האורבנית – כגון לואיס ממפרד (Mumford) – היא איננה מכלול שלם ואורגני. לכן גם לא תיכתב "ביוגרפיה", היסטוריה אחת ושלמה, של תל-אביב או של כל עיר אחרת. החוקר אינו יכול אלא לבחון ולפרש פן אחד, לנסות ולשחזר חוויה אחת, רסיס אחד מחיי העיר.

ההשוואה המתבקשת מאליה היא בין תל-אביב לערים חדשות אחרות – לא ערים שצמחו לאֶטֶן מעיירות עתיקות-יומין (כמו רוב הערים במערב אירופה), ולא אלה שקמו על חורבותיהם של מרכזים של תרבויות עתיקות (כמו מקסיקו סיטי, שהוקמה על-ידי הספרדים במאה השש-עשרה במקומה של טנוצ'טיטלן [Tenochtitlan], בירת האצטקים), אלא אותם מרכזים שהוקמו בעידן המודרני בכוונת מכוון ובאופן מתוכנן למען השגת מטרה חברתית, פוליטית או תרבותית זו או אחרת. במאמרים להלן נזכרות אודסה וסנט פטרבורג כדגם או מקור השראה לבוניה של תל-אביב, ואתן

נזכרים גם המחקרים שדנו במתחים בין בירה עתיקה למטרופולין מודרני, בין מסורת לחידוש וקוסמופוליטיות. אך מן הראוי לדון אף בדמיון ובהבדלים בין תל-אביב לערים גדולות אחרות שנבנו במאה העשרים: קנברה (Canberra) בירת אוסטרליה, למשל, שבנייתה החלה בשנת 1913 ותוכננה אף היא בהשפעתה של תנועת "עיר גנים". בקצות תבל אחרים, ברזיליה (Brasilia) ואיסלאמבד (Islamabad) נבנו כבירות חדשות למדינותיהן (ברזיל ופקיסטן) באמצע המאה העשרים בסיועם של אדריכלים ומתכנני ערים מאירופה ומאמצות-הברית, והפכו בתוך שני דורות לכרכי ענק, שונים במידה ניכרת מן התכנון המקורי, ובהם מיליונים של תושבים. ובכל זאת, כך מלמדים אותנו מחברי המאמרים בגיליון זה של **זמנים**, תל-אביב היא תופעה מיוחדת במינה ועתירה בסתירות וניגודים: לא עיר בירה חדשה בלב הארץ, אלא דווקא משקל-נגד לבירה העתיקה בהרים, כמרכז חילוני ומודרני תוסס על שפת הים; עיר חדשה בצד עתיקה, קולוניאלית ולא-קולוניאלית כאחת, אירופית ואוריינטלית, מגשימה את החזון הציוני ומתריסה נגדו, עברית אך גלותית, כור היתוך ולב הניכור.

פטריק גדס, מתכנן הערים הסקוטי הפילוסופי, שהגיש בשנת 1925 את הדו"ח לתכנון יפו ותל-אביב (ראו להלן התעודה ומאמרה של נועה היילר רובין), סבר כי על תל-אביב להיות מרכז האמנויות הגדול בארץ – ואכן, "אקרופוליס" ובו בית-אופרה, תאטרון עירוני, מוזיאון מפואר וספרייה ציבורית יש לה לתל-אביב (גם אם לא במיקום המדויק או על-פי קווי המתאר שהציע) ועוד אינספור מרכזי תרבות, השכלה ובידור, שפע שכמותו לא יכול היה לשוות בעיני רוחו בשנות העשרים גם הנלהב באנשי החזון. גדס אף האמין לתומו, כי די יהיה ליישוב היהודי בארץ ישראל באוניברסיטה עברית אחת בירושלים וטכניון אחד בחיפה – והנה רבו מאוד המוסדות להשכלה גבוהה ברחבי הארץ כולה, והאוניברסיטה הגדולה שבהן שוכנת דווקא בתל-אביב, וזה לא כבר חגגה את יובל החמישים לקיומה. אוניברסיטה זו, אשר בין כתליה נולד הרבעון להיסטוריה **זמנים**, מייצגת אף היא בזעיר אנפין את ריבוי הסתירות שבהורתה, העיר תל-אביב: צעירה, דינמית ומודרנית, היא שוכנת על חורבותיו של כפר ערבי, שיח' מוניס, שתושביו גורשו בשנת 1948; לא הרחק מתל קסילה – אתר שבו שכן יישוב פלישתי כבר במאה השתים-עשרה לפני הספירה – פועלות מעבדות שבהן נערכים מחקרים פורצי-דרך במדע המודרני; קמפוס שפונה אל המערב אך שוכן בלבו של המזרח התיכון; אוניברסיטה המשלבת – ולא בלי קשיים ותסביכים – את הישן עם החדש, את המקומי עם הזר, את המזרח עם המערב.